

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття присвячена узагальненню теоретико-методологічних положень і практичних аспектів інноваційного розвитку аграрного підприємництва в умовах трансформації національної економіки. Обґрунтовано важливість посилення інноваційного розвитку аграрних підприємств. Вирізнено чинники, які сприяють чи гальмують в аграрній сфері економіки розвиток інноваційних процесів. Наголошено, що для забезпечення інноваційного розвитку велике значення має наявність інноваційного потенціалу, який поєднує природно-кліматичні, матеріально-технічні, наукові, кадрові та організаційні складові. Досліджені та проаналізовані тенденції інноваційної активності аграрного підприємництва. Визначені проблеми, які перешкоджають активізації інноваційної діяльності. Проаналізовано напрями інноваційного розвитку аграрного підприємництва з урахуванням динаміки функціонування вітчизняного та світового ринків аграрної продукції. Окреслені сучасні напрями інноваційної діяльності аграрного сектора – традиційне виробництво, генетично-модифіковане та органічне виробництво. Обґрунтовано, що здійснення ефективного агроінноваційного розвитку можливо лише за допомогою державної підтримки, яка має здійснюватися через систему економічних механізмів та важелів. Вирізнено прямі, опосередковані й контрольні методи державного впливу. Акцентовано на актуальності формування механізму управління інноваційними процесами на рівні місцевих територіальних громад.

Ключові слова: аграрне підприємництво, інноваційний розвиток, аграрні інновації, традиційне агровиробництво, органічне виробництво.

The article summarizes theoretical and methodological theses and practical aspects of innovative development of agricultural entrepreneurship in the conditions of transformation of the national economy. The importance of strengthening the innovative development of agricultural enterprises is substantiated. Factors that promote or hinder the development of innovative processes in the agrarian sector have been identified. It is emphasized that to ensure innovative development, the presence of innovative potential, which combines natural and climatic, logistical, scientific, personnel and organizational components, is of great importance. The tendencies of innovative activity of agrarian entrepreneurship are investigated and analyzed. Problems that hinder the intensification of innovation have been identified. The directions of innovative development of agrarian entrepreneurship are analyzed taking into account the dynamics of functioning of the domestic and world markets of agrarian products. The modern directions of innovative activity of the agricultural sector are outlined - traditional production, genetically modified and organic production. It is substantiated that the implementation of effective agro-innovative development is possible only with the help of state support, which should be carried out through a system of economic mechanisms and levers. The direct, indirect and control methods of state influence have been distinguished. Emphasis is placed on the urgency of forming a mechanism for managing innovation processes at the level of local communities.

Keywords: *agrarian entrepreneurship, innovative development, agrarian innovations, investments, traditional agricultural production, organic production.*

Постановка проблеми. Аграрна галузь лишається чи не єдиною складовою національної економіки, що у непростих обставинах продовжує демонструвати стабільне нарощування виробництва й експорту і може слугувати важливим фактором економічного зростання національної економіки. Однак для того, щоб аграрний сектор міг реалізувати власний потенціал, постійно зміцнював конкурентоспроможність на внутрішньому і світовому ринках аграрної продукції, необхідно пришвидшити його перехід на інноваційну модель розвитку, основу якої становить стимулювання аграрної підприємницької інноваційної діяльності. Тому дослідження проблеми інноваційного розвитку вітчизняного аграрного підприємництва є надзвичайно актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. До класиків економічної науки, що аналізували проблеми еволюції аграрного підприємництва та створили аналітичний інструментарій його дослідження, належать А.Сміт, Д.Рікардо, К.Маркс, А.Маршал, М.Туган-Барановський, Дж.М. Кейнс, Й.Шумпетер та ін.

Вагоме теоретичне, методологічне та методичне підґрунтя для дослідження проблем інноваційного розвитку аграрного підприємництва закладено у роботах таких вітчизняних науковців, як Л.Білозор, І.Вініченко, С.Володіна, А.Гальчинський, І.Кириленко, Ю.Лупенко, М.Малік, В.Месель-Веселяк, Б.Пасхавер, П.Саблук, Р.Фахутдінова, О.Шпикуляк, О.Янковська та ін.

Однак складність, масштабність та швидкі зміни економічних процесів надають можливість знаходити все нові недосліджені аспекти проблеми інноваційного розвитку аграрного підприємництва та продовжувати наукові пошуки.

Мета статті – дослідити сучасні тенденції та визначити напрями удосконалення інноваційного розвитку аграрного підприємництва для підвищення ефективності його функціонування в умовах трансформації національної економіки.

Методологічною основою проведеного дослідження стали наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених щодо вирішення проблеми інноваційного розвитку аграрного підприємництва. Для досягнення поставленої мети використано низку як загальнонаукових, так і спеціальних методів, взаємопов'язаних і послідовно застосованих у процесі дослідження: аналізу, синтезу, логічного узагальнення – для виявлення тенденцій і розкриття особливостей інноваційного розвитку підприємництва в аграрній сфері; системний підхід, статистико-економічні методи - для обґрунтування головних напрямів удосконалення агроінноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, інноваційний тип розвитку є способом економічного зростання, що базується на постійних і систематичних

нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення усіх аспектів діяльності господарської системи, для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг, на періодичному перегрупуванні сил, обумовлений логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг. Вибір такого типу розвитку підприємництва обумовлений об'єктивними чинниками:

- інноваційний продукт здатний створити значні конкурентні переваги, які дозволять підвищити конкурентоспроможність і економічну стійкість підприємства;

- власну нішу на ринку можна зайняти, якщо виробляти якісно новий товар, який зможе виділитися на перенасиченому ринку товарів та послуг;

- загальною тенденцією до персоналізації потреб і споживчих характеристик товару;

- дрібні товаровиробники повинні дотримуватися інноваційної стратегії для забезпечення стійкості свого існування та протистояння корпораціям, які прагнуть монополізувати ринок.

Сучасні тенденції інноваційного розвитку аграрного підприємництва необхідно розглядати із урахуванням динаміки формування національного і світового ринків продовольчих ресурсів. Останні функціонують під впливом певних обмежувальних чинників. Перший – це приріст населення (до 2050 р. на планеті житимуть 9 млрд. осіб), а отже і збільшення потенційних споживачів аграрної продукції. Другий – швидке старіння населення розвинутих країн (до 2050 р. пенсіонерів налічуватиметься 2,4 млрд., майже половина буде страждати від хронічних захворювань). Третій фактор – це збільшення попиту на електроенергію, продовольство і воду в умовах зростаючого їхнього дефіциту [10, с. 69].

Інноваційний розвиток підприємництва в аграрній сфері відбувається під впливом вітчизняної інноваційної системи та має свою специфіку. У наукових

дослідження даної проблеми визначено наступні особливості інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва аграрного сектора економіки:

1) як інноваційна, так і сільськогосподарська діяльності мають високі рівні невизначеності та створюють передумови, з одного боку, для отримання надприбутків у галузі в разі успішно здійснених інноваційних процесів, а з іншого, - для високого рівня ризику втрати ресурсів, якщо реалізація інноваційної ініціативи не забезпечує досягнення мети;

2) досить часто спостерігається низький рівень інноваційного сприйняття у суб'єктів аграрного підприємництва. Адже упровадження інноваційних технологій в управління забезпечує прозорість і підконтрольність більшості етапів бізнес-процесів;

3) відсутній системний підхід у застосуванні інноваційних рішень. Зокрема, низький ефект від їх упровадження може бути зумовлений відсутністю необхідних навичок у роботі за новими алгоритмами та нездатністю правильно інтерпретувати результати;

4) агрохолдинги впроваджують сучасні технології переважно за рахунок інвестицій у власні розробки і не купують готові розробки вітчизняного виробництва [25, с.5].

Для забезпечення інноваційного розвитку велике значення має наявність інноваційного потенціалу, який розглядається як:

1) сукупність ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності;

2) сукупність активів, що використовуються в інноваційній діяльності;

3) можливості підприємства, що визначають обсяги, терміни, кількість і якість інноваційної діяльності;

4) здатність підприємства проявляти інноваційну активність;

5) міра готовності до здійснення інноваційної активності;

6) складна динамічна система, що здійснює інноваційну діяльність;

7) характеристика потоку нововведень;

- 8) складова інтелектуального потенціалу;
- 9) певна структура його складових;
- 10) одна з трьох складових інноваційного простору [11, с.147-148].

Зниження інноваційного потенціалу аграрного підприємництва залежить від системи регулювання інноваційної діяльності, яка має значні недоліки, серед яких називають слабку розвиненість інфраструктури здійснення інновацій, зниження фінансування інноваційної діяльності, трансформацію організаційної структури суб'єктів господарювання [22, с.62]. Тому зростання інноваційного потенціалу та ефективного розвитку аграрних підприємств можна досягнути за умови взаємозв'язку інвестиційної діяльності, переробної промисловості, інфраструктури інноваційної діяльності, науково-технічного співробітництва у сфері агропромислового комплексу та удосконалення нормативно-законодавчої бази.

Як показує практика, в постіндустріальному суспільстві такі інноваційні складові, як знання, освіта, інтелект, інформація визначають високі підприємницькі результати у агробізнесі. Тому до найважливіших чинників, які формують стратегічні перспективи інноваційного підприємництва в аграрній сфері, мають бути віднесені перш за все ті, що пов'язані з інтелектуалізацією процесу агробізнесу, - забезпечення привабливості інноваційних проєктів та ефективність управління ними, стимулювання сфери науково-дослідної роботи, підготовка кадрів, що здатні до інноваційного мислення. У той же час суттєвими обмежувальними чинниками інтелектуалізації процесу аграрного підприємництва виступають постійне недофінансування освіти і науки, суперечливість аграрної реформи, корупція, відсутність адекватної системи мотивації та ін.

Україна має достатній ресурсний потенціал для інноваційного розвитку агробізнесу за трьома напрямками виробництва: традиційним, генетично-модифікованим та органічним. Інноваційну активність у традиційному виробництві необхідно розглядати як невід'ємну складову процесу покращення

результативних показників господарювання і продуктивності праці, фондівіддачі, фондоозброєності. Виробництво генетично-модифікованої продукції збережеться на тривалу перспективу з огляду на нестабільність, циклічність агробізнесу, постійні локальні та глобальні продовольчі кризи і загроза голоду. Однак слід мати на увазі, що існують чинники, які гальмують розвиток цього напрямку, зокрема, насторожене ставлення споживачів до генетично-модифікованих продуктів через суперечливість інформації щодо впливу на здоров'я людини, недостатність фінансових ресурсів для досліджень у галузі генної інженерії та ін. Тому обравши цей напрямок за визначальний, вітчизняний агробізнес відіграватиме роль постійного наздоганяючого лідера. Натомість перспективним напрямом агробізнесу стає виробництво органічних продуктів. Останні є більш привабливими для споживачів, оскільки корисні для здоров'я, екологічно безпечні, мають кращу якість і вищі смакові якості, не містять у собі генетично-модифікованих організмів, зберігають поживні речовини та натуральні складові при переробці. На органічну продукцію орієнтуються насамперед люди з вищою освітою, з високою купівельною спроможністю, ті, хто піклуються про здоров'я своєї родини й орієнтуються на високоякісну продукцію, а також сім'ї з дітьми до 7 років [3, с.8]. Однак перехід аграрних підприємств до органічного виробництва вимагає часу. Слід відзначити, що згідно із законодавством, терміни переходу до екологічно чистого рослинництва відповідно до міжнародних стандартів для однорічних культур складають для посівних культур - два роки, для багаторічних культур після збору врожаю - три роки, для кормових культур і пасовищ - два роки. Тривалість переходу до екологічно чистого тваринництва встановлена для м'ясного скотарства в один рік, для молочного скотарства - у 12 тижнів, для дрібної рогатої худоби - у 6 місяців [4].

Слід погодитись з думкою дослідників, які вважають, що досягнення ефективності інноваційного розвитку національного аграрного сектора економіки є можливим лише за умови конструктивного консенсусу між

найважливішими суб'єктами агробізнесу - державою, великими агрохолдингами, малими формами господарювання, місцевими територіальними громадами, науково-дослідними інститутами, споживачами [11; 14]. Проте у сучасних умовах найбільш важливим інститутом інноваційних перетворень в аграрному секторі залишається держава. Вона повинна підтримувати інноваційну діяльність через поєднання прямих, опосередкованих і контрольних методів впливу на основі дотримання критеріїв високої технологічності, економічності, самоокупності й екологічності проєктів, орієнтації на виробництво і використання новітньої техніки і технологій вітчизняного виробництва, імпортозаміщення й створення нових робочих місць.

Пряма допомога держави відбувається через фінансування інноваційних програм і проєктів, фінансову підтримку експорту, надання майна для провадження інноваційної діяльності, підготовку, перепідготовку й підвищення кваліфікації кадрів для інноваційної діяльності, надання безкоштовних консультаційних і експертних послуг, державне замовлення. Обмеженість фінансових ресурсів держави, необхідних для прямої підтримки інноваційної діяльності, робить актуальним використання непрямих інструментів, які в більшій мірі орієнтовані на інтереси суб'єктів, що реалізують наукові досягнення. Значення методів непрямой державної підтримки інновацій визначається тим, що закладений у них механізм стимулювання вимагає значно менших бюджетних витрат у порівнянні з прямим бюджетним фінансуванням, отже, ними може бути охоплено більшу кількість суб'єктів, які здійснюють інноваційну діяльність. Методи непрямой державної підтримки забезпечують автономність і незалежність господарюючих суб'єктів, визначають їх економічну відповідальність за вибір і масштаби напрямків досліджень і винаходів. Механізм реалізації даних методів забезпечує єдиний підхід до стимулювання інноваційної діяльності незалежно від її специфіки, сфер і масштабів поширення, етапу реалізації. До опосередкованих методів державної

підтримки належать: формування пільгової системи оподаткування інноваційної діяльності; субсидування процентної ставки за кредитами; спрощення процедури сертифікації та ліцензування; маркетинговий супровід наукомісткої продукції; моніторинг інноваційної діяльності й активне використання антимонопольних заходів. Контролюючі методи підтримки інноваційних процесів у аграрному підприємстві здійснюють через активне використання антимонопольних заходів, експертизу інноваційної діяльності та її моніторинг.

Державної підтримки потребують три складові науково-інноваційного процесу:

- фундаментальні дослідження;
- прикладні дослідження;
- новації, що зумовлені змінами потреб споживачів.

Для цього необхідно:

наблизити діяльність наукових закладів безпосередньо до потреб аграрних виробників, що обумовлює зростання ролі децентралізації влади й утворення місцевих територіальних громад;

сформувати багатоканальні інформаційні бази про найновіші ноу-хау;

залучати до наукового виробництва приватні інвестиції;

організувати підготовку та перепідготовку кадрів для всіх рівнів інноваційного процесу;

зміцнити матеріально-технічну базу наукових установ;

забезпечити нормативно-правовий захист вітчизняного ринку наукової продукції.

Важливим напрямком підтримки інноваційного розвитку аграрного підприємництва є техніко-технологічний, що здійснюється через інвестиційний процес і передбачає наявність певних організаційних форм, які у сукупності формують інноваційну інфраструктуру. Нерозвиненість інноваційної інфраструктури зумовлює високі витрати, пов'язані з пошуком інформації про

інноваційні розробки та потенційних партнерів у сфері комерціалізації новацій. Також це негативно впливає на пошук та залучення інвесторів з метою фінансування інноваційних проєктів.

Фінансові форми підтримки інноваційного аграрного підприємництва спрямовані на виробництво нового продукту, конкурентоспроможного на світовому продовольчому ринку. З коштів державного бюджету мають фінансуватися інноваційні видатки на поліпшення земельних угідь, інформаційні послуги, наукові дослідження та практичні їх розробки у критично вагомих для держави галузях.

Сучасною тенденцією інтегрованої підтримки інноваційних процесів у аграрному підприємстві є кластеризація. Кластери становлять собою центри виробничо-територіального об'єднання підприємницьких структур, утворених добровільно, і які існують на базі центрів генерації знань та бізнес-ідей у межах єдиного ланцюжка зі створення нової вартості. Для кластерів характерним є наявність як вертикальних (постачальники – покупці або покупки – продажі), так і горизонтальних (загальні клієнти, додаткові вироби та послуги, використання технологій тощо) зв'язків між учасниками, співіснування кооперації та конкуренції, а також виникнення синергетичного ефекту внаслідок поєднання зусиль. Роль і значення кластерних систем у підтримці інноваційного аграрного продукту полягають у наступному: учасники кластера орієнтуються на позитивний кінцевий ефект; уможлиблюється більш ефективний розподіл наукових знань і винаходів, формується більш прогресивна техніко-технологічна політика розвитку на ґрунті кращих інноваційних технологій; підвищується на основі синергетичного ефекту конкурентність вітчизняної аграрної продукції; розвиваються процеси децентралізації та створюються самодостатні сільські територіальні громади; згладжуються протиріччя між потребою підвищення конкурентоспроможності агропромислових підприємств, збільшенні їх рентабельності та внеском цих підприємств у розвиток сільських територій; створюються можливості (без

залучення посередників) для розвитку прямих зв'язків між аграрними підприємствами (зокрема великими) і власниками сортових ресурсів на засадах взаємовигідної спільної діяльності [12; 14]. Практика створення кластерних мереж свідчить про краще фінансове забезпечення інноваційної діяльності, формування сучасної інфраструктури та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону.

Вивчення джерел із зазначеної проблематики показало, що малодослідженими і майже неапробованими на практиці є інноваційні процеси в аграрному середовищі місцевих територіальних громад. Детальний аналіз дає підстави дійти висновку, що найважливішим аспектом управління інноваціями у цих структурах є виявлення та формування джерел фінансування. Практика західних країн засвідчує ефективність використання венчурного фінансування. Найбільш доцільний спосіб застосування венчурного капіталу - надання інвестором засобів у обмін на частину в майбутньому капіталі товариства або викуп фірми командою зовнішніх інвесторів. Однак вітчизняним аграрним підприємствам дуже складно отримати інвестування за рахунок венчурних фондів, оскільки відбір інвестиційних проєктів здійснюється на основі певних критеріїв, під які більшість аграрних підприємств не підпадає.

Державних бюджетних коштів для фінансування інноваційної діяльності аграрного сектора національної економіки недостатньо, їх буде обмаль і в найближчій, і більш віддаленій перспективі. Тому кошти на інноваційну діяльність необхідно віднаходити у приватних інвесторів. Однак недовіра до суспільних інститутів, наявність корупційних управлінських вертикалей, що використовуються упродовж усіх років трансформаційного періоду, становлять головну перешкоду активізації інноваційності аграрного підприємництва.

Реалізація курсу на ефективний розвиток аграрного підприємництва передбачає удосконалення інституту управління цими процесами. Механізм управління інноваціями необхідно спрямовувати на оптимізацію розподілу ресурсів у інноваційні проєкти, перенесення центру ваги інноваційного

управління з етапу виробництва на етап проєктування. Головними недоліками сучасного управління аграрними інноваційними процесами є такі: відомчий принцип управління бюджетними ресурсами, що роз'єднує виробничий цикл і не орієнтує на кінцеві результати; непрозорий розподіл бюджетних коштів, спрямованих на інноваційні цілі; високий рівень бюрократизації та корумпованості управлінської системи. Удосконалення механізму управління інноваціями слід вбачати у зміцненні комунікаційних зв'язків між суб'єктами аграрного бізнесу, формуванні кадрового потенціалу для інноваційної діяльності й розробки національної стратегії розвитку аграрного сектора з обов'язковим залученням до цього процесу спеціалістів у сфері місцевого самоврядування.

Важливу форму вдосконалення інституційного механізму управління становить кооперація. Тому до перспективних заходів слід віднести стимулювання дрібних товаровиробників до об'єднання. Однак, як зауважують дослідники, малі сімейні господарства не прагнуть об'єднуватися, з огляду на необхідність легалізації отриманих доходів, а також через відсутність належної взаємодовіри [8, с.58]. Тому одним із головних завдань держави має бути роз'яснювальна та консультативна діяльність з надання об'єктивної інформації про те, що за нинішньої структури аграрного виробництва недоцільно розглядати питання про інноваційний розвиток. Дрібні виробники за жодних обставин не здатні вийти на зовнішні ринки, які потребують стандартизованої, однорідної продукції. Навіть одноосібні фермерські господарства неспроможні організувати ефективні маркетингові комунікаційні заходи і збут. Необхідно зробити більш доступними фінансово-кредитні ресурси, у тому числі й для розвитку матеріально-технічної бази зберігання, переробки, транспортування і реалізації аграрної продукції за рахунок пільгового кредитування, знизити податкове навантаження шляхом скасування податку на майно і скоротити страхові виплати в державних позабюджетних фондах (пенсійний, соціального страхування і обов'язкового медичного страхування). Держава повинна надати

допомогу в створенні майнової бази сільськогосподарського виробництва шляхом передачі на пільгових умовах у користування державного майна, землі, відшкодування частини витрат на виробництво [19, с. 59-60].

Інституційні заходи у сфері організації аграрного інноваційного підприємництва потрібно спрямовувати на підвищення його ефективності. Основним індикатором ефективності інноваційно-інвестиційних заходів є рівень рентабельності, а похідними показниками - продуктивність праці, фондомісткість, фондovіддача інноваційно-технологічних ресурсів, продуктивність земель, досконалі методи управління, виробництво екологічно-чистого продукту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати дослідження можна стверджувати, що у найближчій і довготерміновій перспективі врахування інноваційного чинника має бути однією з вирішальних умов функціонування аграрного підприємства. Необхідно у подальших дослідженнях зосередити увагу на розробці ефективного механізму об'єднання зусиль і координації взаємодії органів державної влади, установ, підприємств, комерційних банків, інформаційних та консалтингових агентств для залучення довгострокових інвестицій в інноваційний розвиток вітчизняних аграрних підприємств. Варто також розглянути доцільність комплексної реалізації відповідних регіональних інноваційних програм та проєктів, спрямованих на активізацію агроінноваційного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вініченко І. Інноваційна діяльність аграрних підприємств: стан та пріоритети. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1 (5). Т. 1. С. 44-48.

2. Ворона А.В. Інноваційна активність підприємств як перспектива розвитку національної економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. №3. –

URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7747> (дата звернення: 04.12.2020). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.3.155](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.155)

3. Воскобійник Ю.П., Гаваза Є.В. Ємність ринку органічної продукції в Україні. *Агроінком*. 2013. № 4-6. С. 7-10.

4. Герасименко Ю. С. Формування механізму державної підтримки екологічно орієнтованого аграрного бізнесу в перехідний період. *Ефективна економіка*. 2021. №1. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8496> (дата звернення: 27.02.2021). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.1.71](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.71)

5. Гончаренко О. В., Теслюк Ю. В. Функціонал базисних інститутів економіки в забезпеченні інноваційного розвитку агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373> (дата звернення: 04.12.2020). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.17](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.17)

6. Ємельянов О. Ю. Інноваційний розвиток підприємств: сутність, послідовність оцінювання та перешкоди на його шляху. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8329> (дата звернення: 04.12.2020). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.7](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.7)

7. Желуденко К.В. Інноваційна діяльність як фактор забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип.49. С. 61-66.

8. Зубар І. В. Розвиток кооперації малих фермерських господарств на основі світового досвіду. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 54-60.

9. Ільїн В., Ільїна О. Конкурентоспроможність аграрних підприємств на інвестиційно-інноваційних засадах в умовах глобалізації: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 497 с.

10. Коваленко О.В. Формування інноваційних ніш в умовах модернізації харчової індустрії. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 65-70.

11. Ковтун В.А. Інноваційна стратегія розвитку аграрних підприємств. *Фінансовий простір*. 2020. № 3(39). С.145-153.

12. Майовець Я.М. Дослідження ефективності інноваційного розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1-2. С. 60-69.

13. Николук О.М. Напрями сприяння інноваційному розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка України*. 2016. № 10. С. 35-45.

14. Олійник О.В., Сідельнікова І.В. Особливості формування і розвитку кластерних структур в аграрному секторі національної економіки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка»*. 2016. Вип.16. С.54-65.

15. Павлова Г. Є. Інноваційний розвиток аграрного сектора національної економіки: теоретичні засади, методологія, механізми управління: монографія. Київ: ТОВ ДКС Центр. 2015. 354 с.

16. Петренко Н.О. Соціально-економічний механізм інноваційного розвитку аграрного сектору України: практичний аспект *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 15 (2). С. 76-80.

17. Полегенька М. Особливості інноваційної діяльності в агропромислових підприємствах України. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 49-54.

18. Полозова Т.В., Кривцун Д.Ю. Інноваційна діяльність підприємства та економічна сутність інноваційного процесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. «Економіка і менеджмент»*. 2015. Вип. 12. С. 108-113.

19. Руденко Г. Особливості впровадження інновацій у діяльність сільськогосподарських підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 5. С. 128-132.

20. Саковська О.М. Концептуальні засади розвитку кооперації у сфері сільського господарства: проблематика та шляхи вирішення. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 21-22. С. 54-60.

21. Сіренко Н.М., Мельник О.І. Розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки України : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2016. 243 с.

22. Транченко Л., Транченко О. Впровадження конкурентоспроможних інноваційних засобів у сільськогосподарське виробництво. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2014. № 25. С. 60-65.

23. Федулова Л. Інноваційний розвиток: еволюція поглядів та проблеми сучасного усвідомлення. *Економічна теорія*. 2013. № 2. С.28-45.

24. Чіков І. Фактори підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на основі інноваційних перетворень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. № 5. Т. 29 (68). С. 113-117.

25. Шебаніна О.В., Кормишкін Ю.А. Сучасна парадигма інноваційного розвитку аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. С. 4-10.